

GLAGOLJICA U SALIMA

OPĆI PREGLED

Kako i kada se je pojavila glagoljica na zadarskim otocima pa tako i na Dugom otoku i njegovu južnom dijelu na teritoriju Sali, teško je utvrditi, jer o tome nemamo povijesnih podataka. Pojava glagoljice vezana je uz kršćansku liturgiju te se je preko nje i širila. Kada se je glagoljica počela upotrebljavati u toj liturgiji na zadarskim otocima, ne možemo ustanoviti, ali kako navodi Cvitanović, »ta upotreba postojala je svakako u X. stoljeću«. Od tada dalje glagoljica doživljava sve one napadaje, borbe i obrane kao i u drugim hrvatskim krajevima.¹⁾

Prvi je poznati spomenik saljske glagoljice časoslov *Breviarium Glagoliticum Salense* iz XIV. st. koji je još u XVIII. st. bio u saljskoj župnoj crkvi.²⁾ Taj je časoslov, s još nekoliko misala i časoslova skupljenih po Dalmaciji, poslan u Rim u XVIII. st. da bi tamo poslužio kao jedan od uzoraka prilikom tiskanja novih misala i časoslova na glagoljici, za kojima je bila sve veća potreba u našim krajevima.

U Rimu se je tom saljskom časoslovu zameo svaki trag. Poznat nam je jedino po opisu tadašnjeg zadarskog nadbiskupa Mateja Karamana koji je iz njega preveo neke odlomke na latinski jezik.³⁾

U *Libru braće sv. Marije* na str. 178. zapisan je vrlo važan podatak koji glasi: *1565 miseca oktembra na dan 9 kada učiniše bratja faturi novi Antona Brzičića i Simuna Tvrđinića i pribrojiše robu crikvenu naiprija brvijali 4 veli i 1 mali, misalov 5, kaleži 4, kri-*

1) V. Cvitanović: *Prilog poznavanju kulturne povijesti na zadarskom području (glagoljica)*. RADOVI Instituta JAZU u Zadru, sv. 6 — 7, Zagreb 1960, str. 201.

2) I. Berčić: *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Cirila i Metuda*, Zagreb 1870, str. 13.
L. Jelić: *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*, *Veglae MCMVI, XIV saeculi*, str. 15.

3) I. Berčić: *Dvie službe...* 25—27.

ži 3, planite 4 itd. Na str. 152. je drugi sličan podatak: *Mi braća pišemo robu ku pridasmu parohijanu našemu go(spod)nu dom Jurju Ivančiću itd.* Među predmetima koje su predali parohijanu bilo je i 5 misala. Datum te primopredaje nije zapisan, ali za dom Jurja Ivančića znamo da je bio parohijan (župnik) u Salima god. 1613 — 1624. (V. u članku don L. — R. Finke).

Prilikom Valierove ap. vizitacije god. 1579. u saljskoj župnoj crkvi bila su 4 glagoljska misala i 4 časoslava (v. u članku don A. — R. Filipija), a prilikom Priulijeve ap. vizitacije god. 1603. bilo je 5 glagoljskih misala, skupa s obrednikom na kraju glagoljskoga časoslova. Priuli u svom izvještaju navodi da postoje bratovštine sv. Sakramenta, sv. Duha, sv. Antona i Svih svetih i traži da se za njih nabave madrikule (knjiga bratovštine u kojoj su pravila, popis članova i računi). Tom prilikom župnik je pokazao vizitatoru i tri knjige: krštenih, vjenčanih i krizmanih.

Od tih 5 misala i 5 brevijara (časoslava), madrikula bratovština i knjiga krštenih, vjenčanih i krizmanih danas nam nije ništa poznato, nego možda samo onaj brevijar koji je poslan u Rim. Sam Valier navodi da su bila 4 glagoljska misala i 4 glagoljska brevijara. Madrikule su sigurno bile pisane glagoljicom, a također i knjige krštenih, vjenčanih i krizmanih, kako su pisane i druge slične knjige u to vrijeme po zadarskim otocima. Kakve su te knjige bile i gdje su nestale? Možda su od duge upotrebe bile poderane i zaprljane pa odbačene kad su pristigli novotiskani misali i brevijari, koje je od god. 1631. počela izdavati Congregatio de propaganda fide u Rimu? Od toga izdavača imamo u Župnom uredu Sali 3 Karamanova misala iz god. 1741. i 3 Parčićeva iz god. 1905. Možda su starije poderane knjige i spaljene, kako je bio običaj, jer je samo vatra bila dostojan čin uništenja posvećenih predmeta. Možda se je čak smatralo da najstarije crkvene knjige, one iz XIV. i XV. st., nisu u skladu s crkvenim propisima, pa je i to moglo utjecati na njihovo uništenje.

U posjedu crkve sv. Marije Sali bio je i tzv. Klimantovićev zbornik, koji se danas nalazi u Javnoj biblioteci u Lenjingradu. Taj zbornik, odnosno obrednik, pisao je, kao i neke druge, franjevac trećoredac Šimun Klimantović iz Lukorana i vjerojatno ga ostavio samostanu sv. Mihovila u Zaglavu, gdje je bio starješina god. 1511-1512. Odatle je taj zbornik došao u vlasništvo crkve sv. Marije, što se vidi iz jedne naknadno upisane biljške na listu 37 b, koja glasi: *Ovo su knjižice blažene Gospe i(z) Sali i gdo je ukrede ne pomogla ga blažena Gospa.* Zbornik je pisan na koži, glagoljicom, lijepim rukopisom i ukrašen inicijalima. S vreme-

nom je iz crkve dospio u neku privatnu kuću, gdje je gotovo sav izgorio. To se vidi po oštećenim listovima na početku i kraju. Polovicom prošloga stoljeća našao ga je tadašnji saljski bogoslov Božo Petešić i poklonio ga svom profesoru don Ivanu Brčiću⁴). Poslije Brčićeve smrti njegovu je ostavštinu, pa tako i naš zbornik, kupila ruska vlada za Javnu biblioteku u Petrogradu, današnjem Lenjingradu⁵).

Iz XVI. st. sačuvalo nam se je nekoliko glagoljskih natpisa na crkvi sv. Marije i na nekim kućama, kao i na nadgrobnim pločama. Iz tog je vremena, točnije iz god. 1550, oporuka Matije Radčića⁶), koju je pisao *parokijan* saljski, onaj isti koji je god. 1546. započeo pisati Libar braće sv. Marije.

Iz XVII. st. imamo više sačuvanih glagoljskih rukopisnih knjiga, kao matice krštenih, vjenčanih, krizmanih, umrlih, libre od broja duš, Libar lašov, madrikule skula Gospe od Ruzarija i sv. Karla, Libar škole miloserja, Govorenje od posluha, Molitveni zbornik, razne oporuke, dva natpisa na pragovima kuća i sl.

U XVIII. st. nastavljaju se pisati započete knjige, pojavljuju se i nove, nabavljaju glagoljski tiskani misali, alj i tzv. ščaveti pisani latinicom, koja sve više prodire i pomalo potiskuje glagoljicu.

Za vrijeme austrijske, zatim francuske pa opet austrijske vladavine sve se manje upotrebljava glagoljica u javnom životu, pa i u crkvi, a na njezino mjesto dolazi latinica. Taj proces pospješuju državne i crkvene vlasti, a nakon pohoda nadbiskupa Novaka saljskoj župi 12. srpnja 1825. više se ni matične knjige ne pišu glagoljicom nego latinicom, najprije hrvatski, a od svibnja god. 1853. upravitelj župe don Ivan Crvarić, rodom iz Božave, uvodi talijanski jezik u matice i u čitavo uredovanje u župi Sali⁷). Don Ivana Crvarića naslijedio je 3. studenoga god. 1872. Saljanin don Anđeo Piasevoli, koji zatečeno stanje donekle ispravlja tako što vodi dvostruke matice, za vlasti na talijanskom, a za crkvu odnosno za narod na hrvatskom jeziku. U to vrijeme se u Osnovnoj školi Sali uvodi hrvatski jezik umjesto dotadašnjega talijanskoga, što je bilo uvjetovano buđenjem narodne svijesti i pobjedom narodnjaka u Dalmatinskom saboru.

4) I. Brčić: *Nekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagoljicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo.* RAD JAZU, knj. LIX, Zagreb 1881, str. 164.

5) I. Milčetić: *Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu.* RADOVI Staroslavenskog instituta, knj. 2, Zagreb 1955, str. 98—102.

6) *Historijski arhiv Zadar: Testamenti presentati nella Cancelleria dei Conti di Zara, I. svezak (1318—1692), br. 64.*

7) A. M. Strgačić: *Jezično stanje u Salima (rukopis).*

Don Anđela Piasevolija naslijedio je god. 1896. don Vicko Selem, vatreni pravaš s otoka Hvara, koji je odmah pohrvatio cijeli ured i matice saljske župe. Od tada se sve u uredu vodi na hrvatskom jeziku, pa čak i za talijanske okupacije god. 1918 — 1923. i god. 1941 — 1943.

U ovom kratkom prikazu pokušao sam dati opću sliku o pojavi glagoljice u Salima, njezinu razvitku, trajanju i postepenom nestajanju, naravno onoliko koliko nam daju podataka sačuvani spomenici i dosad poznati povijesni podaci. Upotreba glagoljice u bogoslužju i javnom životu imala je velikog utjecaja na svijest i kulturu ljudi. Teško je zamisliti kakav bi izgledao život i kultura toga našega maloga čovjeka ribara i težaka na ovom prostoru bez glagoljaša. Pop glagoljaš bio je čovjek jednostavan, čovjek iz naroda i uvijek uz narod iz kojega je potekao. S njim je živio i radio, obrađivao zemlju i ribao, poučavao ga u gospodarskim poslovima i liječio ga, s njim se veselio i tugovao, a bio mu duhovni i narodni vođa. Tim našim glagoljašima dužni smo poštovanje što su nam sačuvali narodnu svijest i kulturu i što su nam pisom ostavili trag o sebi i svom vremenu.

Sačuvani natpisi i knjige važni su izvori ne samo za povjesničare, nego i filologe, pravnike, demografe, sociologe i liturgičare. Osobito je ta građa važna za proučavanje povijesti našeg mjesta, te je prijeko potrebno da je očuvamo za sebe i buduća pokoljenja. Nažalost, dosta nam je toga propalo, bilo našom krivnjom ili tuđom, u prošlosti i u današnjem vremenu. Ovo što je ostalo moramo ljubomorno čuvati, proučavati i publicirati. Također treba tragati za još nepoznatim rukopisima, kojih se još nađe u narodu ili u kojoj knjižnici ili arhivu. I najmanji zapis je važan i treba ga evidentirati. Trebalo bi tragati za našim brevijarom u Rimu i upotrijebiti sve mogućnosti da nešto saznamo o njemu i njegovoj sudbini, jer je to prvorazredni spomenik naše kulture, a bio bi od velikog značenja ne samo za naše mjesto nego i za hrvatsku kulturu.

Budući da je ova naša knjiga posvećena 400. obljetnici glagoljskoga natpisa na crkvi sv. Marije u Salima, prava je prilika da se o tom natpisu nešto progovori. To je i prva njegova obrada, kao što se ovdje prvi put obrađuju i ostali glagoljski natpisi u Salima, osim tzv. Ušaljeva natpisa, o kojem je pisao Božidar Finka⁸⁾.

8) B. Finka: *Ušaljev natpis. LJETOPIS JAZU, br. 64, Zagreb 1960, str. 352—356.*

Osim glagoljskih natpisa u ovom sam radu opisao i glagoljske rukopisne knjige koje su vezane uz crkvu i vjerski život u Salima, da naši Saljani, kojima je prvenstveno namijenjena ova knjiga, upoznaju svoju baštinu i djelovanje crkve u ovom narodu i u ovom mjestu u prošlosti.

O glagoljskim rukopisnim knjigama koje se sada čuvaju u župnom uredu Sali i Historijskom arhivu Zadar, pisao je A. M. Strgačić⁹⁾, ali vrlo kratko. Glagoljske rukopise koji se čuvaju u Arhivu JAZU u Zagrebu detaljno je i stručno obradio V. Štefanić¹⁰⁾. Njegove sam podatke obilato iskoristio u ovom radu.

U opisima glagoljskih natpisa kao i rukopisnih knjiga nastojao sam donijeti ono najbitnije o pojedinom natpisu ili knjizi, ne upuštajući se u paleografske osobine pisma ili razvitka jezika. Slova koja manjkaju u izvorniku nadopunio sam i stavio ih u zagrade, a neke kratice sam razriješio da budu razumljive. Slova **II** i **M** transliterirao sam kao ju i ja. U glagoljskim tekstovima nema velikih slova, točke i zareza, a i za pisanje i rastavljanje pojedinih riječi nema pravila, te sam sâm to proveo da tekstovi budu razumljiviji.

GLAGOLJSKI NATPISI

Na području Sali očuvalo nam se je nekoliko glagoljskih natpisa na kamenu, na pragovima vrata ili prozora ili na nadgrobnim pločama, a jedan na metalnoj pločici koja je pribita na jednom procesijalnom križu.

Nekad je u Salima bilo više takvih i sličnih natpisa na starim kućama, ali su oni propali od zuba vremena ili u raznim pregradnjama. Tako se na Petrakovoj kući još vide tragovi zadnjeg slova Z, što znači brojku 9, na Cankovoj kući koja je bila na mjestu današnje uljarne u Selu navodno je bio glagoljski natpis iz god. 1535, kada je bila sagrađena ta kuća, na maloj Ušaljevoj kući bila je također glagoljicom upisana godina 1533, ali je taj natpis prekrit žbukom u novije vrijeme. Prekrit je žbukom i natpis na Rakarovoj kući, a na kući Čepulovoj razbit je prag s većim glagoljskim natpisom prilikom proširenja prozora.

9) Dr. A. Strgačić: *Popis glagoljskih kodeksa u zadarskoj nadbiskupiji. STARINE JAZU, knj. 43, Zagreb 1951, str. 280—286.*

10) V. Štefanić: *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, I dio, Zagreb 1969, str. 169—170, 211—212, 296—298 i II dio, Zagreb 1970, str. 55—56.*

Nadgrobnne ploče s glagoljskim natpisima propale su pošto su izvađene sa svojih grobova, koji su dotada bili u župnoj crkvi sv. Marije. Ti su grobovi maknuti iz crkve u početku župnikovanja u Salima don Ivana Crvarića (1853—1872). Ploče su poslije prodavane župljanima kao običan građevni materijal, koje su oni prekrajali i razbijali da im budu prikladne za njihove svrhe.

Kad je u kolovozu god. 1866. bio u Salima don Ivan Brčić, profesor staroslavenskog jezika i poznati istraživač i pisac o glagoljici, vidio je i u svoje bilješke unio samo jedan glagoljski natpis, i to onaj s nadgrobnne ploče dom Martina Murgašića iz god. 1535¹¹⁾. Druge natpise ne spominje, čak ni onaj nad burnim vratima crkve sv. Marije, koji svatko može vidjeti. Brčić nije natpis vidio zato što je bio prekrit debelim naslagama vapna, kao i Ušaljev natpis. U to je vrijeme upravitelj župe Sali don Ivan Crvarić, koji nam je poznat po tome što je maknuo grobove iz župne crkve, pri čemu su propali mnogi glagoljski natpisi. Poznat nam je i po tome što je uveo talijanski jezik u matice i u uređivanje župnog ureda, a vjerojatno će biti njegova »zasluga« i to što je glagoljski natpis na crkvi dao premazati vapnom da se ne vidi. Iz svega se toga daje zaključiti da je u to vrijeme bila u Salima jaka autonomna struja, čiji je ek-sponent nažalost bio i tadašnji župnik te je i on na svoj način pomagao vlastima u potiskivanju hrvatske narodne svijesti i kulture.

1. NATPIS NA ŽUPNOJ CRKVI SV. MARIJE

Natpis se nalazi na nadvratniku burnih vrata župne crkve sv. Marije u Salima. Nadvratnik se sastoji od dvije kamene ploče koje stoje tik jedna do druge na gornjem pragu vratiju i čine jednu cjelinu. Zajedno su duge 164 cm, a visina im je 17,5 cm. Nad njima je nadvita kamena streha koja služi kao ukras i da štiti natpis.

Glagoljski natpis na župnoj crkvi sv. Marije iz god. 1581.

11) Samostan trećoredaca sv. Marije Glavotok: Sveščić od 8 listova Brčićeva rukopisa pod naslovom »Napis«.

Natpis je pisan preko obadvije ploče u tri retka uglatom glagoljicom bez titla nad slovima koja predstavljaju brojeve i s neobičnim kraćenjima pri kraju. Dobiva se dojam da su taj natpis klesala dva klesara, svaki na jednoj ploči, jer se primjećuje da su slova na lijevoj manjoj ploči nešto manja i nepravilnija nego na desnoj. Glagoljska slova nisu iste veličine, a dva slova na početku 2. i 3. retka jedva su prepoznatljiva. U sredini je natpisa kružnica promjera 17,5 om i u njoj je uklesan Kristov monogram (IHS). Sav se natpis može lako pročitati i transliteriran glasi:

1581 NA 1 ZEN(ARA) BI POČETA F(A)BRIKA CRKVE S(V)ETE MARIE SALI NA YRIME POČTOVANOGA
DOMINA MATULA BA(TA)LIĆA PAROHIJANA, ANTONA KRaine, ANTONA RA(N)ČIĆA
JURJA MARINČIĆA, MARIANA BRZIČIĆA NASLAVU BOŽJU I REČENE NE(BESKE) CA(RICE) DI(VICE) MA(RIE) AMEN

Iz natpisa saznajemo da je 1581. na 1. zenara bila početa fabrika crkve sv. Marije u Salima. Riječ »zenar« je stara riječ za siječanj, 1. mjesec u godini, a riječ »fabrika« je u našim primorskim krajevima značila gradnju, izgradnju, dogradnju i sl. Drugi je podatak da je ta gradnja početa »na vrime«, tj. za vrijeme poštovanoga domina (don) Matula Ba(ta)lića parohijana (župnika) i još četvorice crkvenih odbornika, i to Antona Kraine, Antona Ra(n)čića, Jurja Marinčića i Mariana Brzičića.

Ta dva podatka Ć. Iveković krivo prenosi¹²⁾. Navodi god. 1521, premda se jasno čita 1581. Dalje kaže da ta ploča spominje pet za ovu gradnju zaslužnih parohijana. To nije pet parohijana, odnosno župnika, jer ih u isto vrijeme ne može biti pet na jednoj župi, nego je jedan župnik i četiri crkvena odbornika, tzv. crkovinara. Da su svi oni bili zaslužni za tu gradnju, to stoji. Četiri su crkovinara, kako navodi A. — R. Filipi, potjecala iz imućnijih saljskih ribarskih obitelji.

Natpis nam je na dva mjesta ipak malo nejasan. Prvo mjesto je na samom početku, i to u slovima 7, 8, 9. i 10. Dakle: »1581 NA A ZEN BI POČETA...«. Što znače slova A ZEN? Slovo A znači i broj i to 1, a ZEN je skraćen oblik od ZENARA. Da je deveto slovo. U umjesto E, sve bi bilo jasno i logično, ali se vrlo dobro čita E i upućuje nas na čitanje zen = zenara = jenara, a ne na zun = zuna = juna. Čitajući zajedno sa slovom »a« ispred, dobivamo »na 1. zenara«, tj. na blagdan Obrez(ov)anja Gospodnjega ili Novu godinu. Je li moguće da je gradnja

12) Ć. Iveković: Dugi otok i Kornat. RAD JAZU, knj. 235, Zagreb 1928, str. 258.

počela na sam blagdan i usred zime? Ako mislimo na početak stvarnih građevinskih radova, onda se to nije dogodilo, nego to treba shvatiti simbolično, da je toga dana položen kamen temeljac za tu buduću gradnju. Blagdan je uvijek bio pogodan dan za takve i slične svečanosti. Prema tome, to se je moglo dogoditi na Novu godinu 1581, a pravi su radovi uslijedili nastankom ljepših vremena, što u Dalmaciji može biti i zimi. Takav veliki događaj za mjesto trebalo je označiti i posebnim svečanim danom.

Druga nejasnoća je u prezimenu parohijana (župnika) Matula Ba(ta)lića, jer je treće slovo u tom prezimenu neobično uklesano. To nejasno slovo najviše sliči slovu »L«, ali je moguće da je to neobična ligatura slova T+L. Može biti da je to i klesarova pogreška, koju više nije mogao ispraviti. Među saljskim prezimenima toga vremena nalazimo i prezime Batalić ili Bataljić, ali nikako ne nalazimo prezime Balić. U *Libru braće sv. Marije* na str. 1. navodi se fatur Marko Batalić god. 1546, isto i na zadnjoj 261. strani. Na strani 231. spominje se do(m) Matij Batalić god. 1595, a u popisu stanovništva¹³⁾ god. 1608. spominju se Marco Battaglich i Gregorio Batalich. Navođenja apostolskih vizitatora god. 1579. i 1603. da je župnik tada bio u Salima Matij Batalić treba dakle uzeti kao pouzdana i tako razriješiti i protumačiti ime i prezime župnika na natpisu. O tom dalje vidi u članku A.-R. Filipija. Prezime Račić potvrđeno je u *Libru braće sv. Marije* god. 1559, ali se pojavljuje i u drugim likovima: Ranac god. 1553, Rančić god. 1569, 1573. i 1589, Rančević god. 1574, od Ranca god. 1551, Ranča god. 1582, 1585. i 1590. i Račić god. 1559. Druga prezimena potvrđena su više puta u oblicima kako su pisana u natpisu.

Ovdje je zanimljivo zapaziti koliko je volje i energije bilo u župljana župe Sali kada su se god. 1581. odlučili na tako veliku gradnju. U to su vrijeme Sali brojile tek oko 500 stanovnika, dakle gotovo 2 puta manje nego danas.

2. UŠALJEV NATPIS

Ušaljev natpis se nalazi na gornjem pragu dvorišnih vrata Ušaljeve kuće u Zmorašnjem selu u Salima. Taj prag je dužine 174, a visine 18,5 cm. Natpis je pisan u tri retka dosta nemarno kurzivnom glagoljicom, kakvom su se u ono vrijeme pisale ma-

13) R. Jelić: *Stanovništvo zadarskih otoka 1608. g. ZADARSKO OTOCJE*, Zbornik, Zadar 1974, str. 174—175.

tične knjige, ali tako da se neka slova iz jednog retka dodiruju ili čak prelaze preko slova u drugi redak. Zbog toga kao i zbog

Glagoljski natpis na Ušaljevu pragu iz god. 1614.

oštećenja koja su s vremenom nastala na kamenu, natpis je dugo ostao nepročitan, premda je bilo pokušaja da se pročita.

Prvi ga je nakon strpljiva rada, pročitao god. 1957. Božidar Finka, ali ne direktnim čitanjem ili iz fotografije nego indirektno, iz otiska na bugačici. Otisak na bugačici izradio je Ivo Petricioli. Na bugačici je ostao svaki rez s kamena, a onda je taj natpis s bugačice fotografiran i odatle se je čitalo slovo po slovo. Taj natpis glasi:

1614

..R?

KADA JA DOM JUR(AJ) JIVAČIN PAROHIAN
SALI ČINIĆ UCINITI KUCU

B. Finka navodi da se sve nije moglo pouzdati i sa sigurnošću pročitati te uz objavljen članak o natpisu donosi i snimke s bugačice, da se još tko god pozabavi njegovim čitanjem, osobito spornih mjesta.

Iz natpisa saznajemo kada je kuća sagrađena, a također i tko ju je dao sagrađiti. To je dom Juraj Jivačin ili, kako se upisuje u glagoljskim maticama (1613—1650), døm Jura(j) Ivačić, kasnije i Ivančić. Dom Juraj Iva(n)čić bio je rodom iz Sali i tada saljski župnik, čini se vrlo poduzetan čovjek kada je tada sagrađio toliku kuću, jednu od najvećih u Salima. On počinje god. 1613 pisati glagoljske matice krštenih, vjenčanih, krizmanih i umrlih, koje su nam se sačuvale do danas. Prezimena Ivančić danas nema u Salima. Nasljednici su njihovih imanja Ušaljevi, što znači da je izumrla muška loza, pa se netko od Ušaljevih priženio i došao na njihovo imanje.

3. NATPIS NA ČEPULOVOJ KUĆI

To je mali dio natpisa koji je ostao na dijelu prozorskoga praga na Čepulovoj kući u Zmorašnjem selu u Salima. Taj dio praga je sada dužine oko 40, a visine 20 cm. Prag je bio dug oko 140 cm i valjda je do kraja bio ispisan. Proširivanjem pro-

zora god. 1957. vlasnik ga je razbio i odbacio, a ostaci nisu očuvani.

Natpis je pisan lijepom uglatom glagoljicom u dva retka. U gornjem redu vjerojatno je bila uklesana samo godina, i to s većim razmacima između slova odnosno brojeva. Od te godine je ostalo samo slovo Č s titlom, što znači 1000. To je početak godine. U drugom retku je početak invokacije (zaziva) kako se je nekad pisalo, od koje su ostala četiri slova V JIM.

Među bilješkama saljskoga kroničara pok. Šime Grandova našao sam zapisano: »Ova je kuća sagrađena 1575. va jime Božje i Blažene Dívice Marije.« Tolik tekst bilo bi nemoguće uklesati na pragu, pa i s najvećim mogućim kraćenjima. Stari pok. Šime je zapisao kako je čuo i shvatio. On je vjerojatno pogodio sadržaj, ali kako je to bilo zapisano, to nije mogao doznati od vlasnika kuće koji mu je to ispričao. Evo ostatka tog natpisa:

Glagoljski natpis na Čepulovoj kući iz god. 1575.

Kako se prema ostacima slova vidi, a također i prema onome što je zapisao Šime Grandov, mogao bi se natpis ovako rekonstruirati:

1 (5 7 5)
V JIM(E BOŽJE I B Ā MARIE)

Moglo je to biti i drugačije kraćeno. Šteta je što je uništen taj natpis i što nam se nije sačuvala barem njegova fotografija. Ovako moramo nagađati što je na njemu pisalo.

4. NATPIS NA PRAGU OD MALINA

Prag s natpisom sada se nalazi u crkvenom dvorištu sv. Marije u Salima ispod kamenoga križa. Do god. 1934. nalazio se je na malinu u Selu, tj. na kući u kojoj je bio stari crkveni mlin za masline na ruke. Kad je u tu kuću smještena moderna uljarna, tada je kuća preuređena i tom prilikom su proširena vrata i skinut gornji prag s glagoljskim natpisom. Taj prag dao

je A. M. Strgačić prenijeti u crkveno dvorište, gdje je i danas. Tom je prilikom prag malo okrnjen.

Prag je od domaćega kamena, dosta grubo obrađen. Dužina mu je sada oko 155 cm, visina 35, debljina 27 cm. Vanjska ploha nije niti izgladnena, nego je na hrapavu površinu uklesano 5 slova koja se jedva naziru. Poviše njih još se slabije vidi ne cijeli Kristov monogram. Evo crteža tih slova i monograma:

Slova imaju nad sobom crtice (title) te ih treba čitati kao brojeve, i to: 1000 + 600 + 50 i 4 = 1654. Malo je neobično pisana godina s 5 slova, ali takvi primjeri nisu rijetki u našim glagoljskim knjigama. Natpis označuje godinu gradnje kuće, ali, kako kaže Strgačić, ne ove u Selu, nego druge, tj. one u Sašćici, u kojoj je do god. 1868. bio crkveni mlin. Te godine je bio prenesen taj mlin iz Sašćice u spomenutu kuću u Selu, ali je malo vjerojatno da bi tada prenosili i takav neugledan prag s natpisom.

5. NATPIS NA RAKAROVOJ KUĆI

Natpis je navodno na gornjem pragu vrata Rakarove kuće u Južnjem selu u Salima. Sad se ne može vidjeti, jer je vlasnik nedavno ožbukao kuću pa tako i pragove i žbukom pokrio natpis. Donosim ga prema Strgačićevu crtežu i bilješkama, ali je šteta što taj crtež nije vjerno presen u glagoljici, nego ovako u latinici:

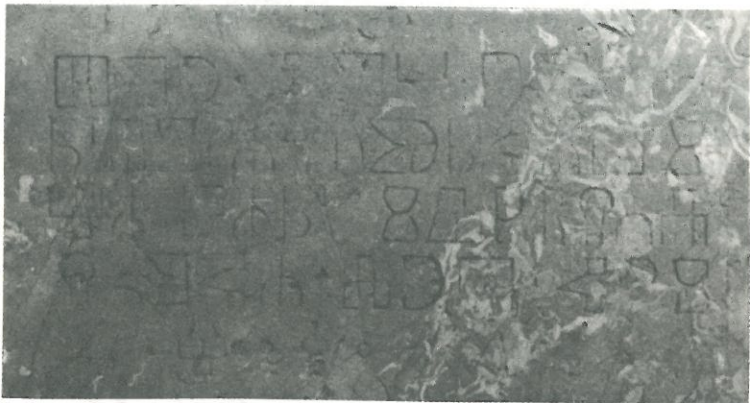
Natpis predstavlja godinu 1563. kada je bila sagrađena ta kuća. Na pragu sa strane uklesana je god. 1623, ali arapskim brojevima. Na drugoj strani piše 24 ZVGNIO. To u prijevodu znači: 24. juna, odnosno lipnja, 1623. Kojim povodom je zapisana ova druga godina, ne znamo.

U Salima je bila brojna obitelj Rakar. Iz nje su bila i dva

svećenika: don Jivan (1711—1763) i don Šime (umro 1848). Ta obitelj je izumrla, a na njezino imanje je došao jedan Mihić, koji se je priženio u tu obitelj, pa su tako Mihići postali vlasnici te kuće.

6. NATPIS NA NADGROBNOJ PLOČI U CRKVI SV. MARIJE

U crkvi sv. Marije sjeverno od glavnih vrata u kolovozu je god. 1978. ugrađena na zid nadgrobna ploča koja je do tada promijenila više mjesta i namjena, otkako je šezdesetih godina prošloga stoljeća izvađena sa svoga groba, koji je do tada bio, kao i ostali grobovi, u crkvi sv. Marije. Godine 1866, kada je don Ivan Brčić bio u Salima, vidio je tu ploču negdje u crkvenom dvorištu i jedino nju spominje u svojim bilješkama. Zatim je ta ploča donešena »Pod fafarikul« poviše današnje škole, gdje je služila kao seja (klupa). Kad je god. 1878. sagrađena lokva pod Strmac (javna seoska cisterna), onda su tu ploču stavili za podnožje ispred njezina grabilišta, odnosno krunice, gdje su se od gaženja po njoj dobrim dijelom izlizala slova. God. 1933. prilikom popravka lokve uklonjena je s toga mjesta i odložena u blizini, a tek god. 1941. prenesena u crkveno dvorište, gdje su se djeca po njoj sklizala pa je i to oštećivalo slova. God. 1959.

Glagoljski natpis na nadgrobnoj ploči iz god. 1535.

ploča je dobila novu namjenu posluživši kao gornja ploha za menzu oltara, koji je po novom obredu trebao biti okrenut puku. Takva nova kamena menza nije se uklapala u arhitekturu

postojećega baroknoga pozlaćenoga oltara, niti je ploča bila na sigurnom podnožju, pa je god. 1977. uklonjena čitava menza. Time je naša ploča bila oslobođena svoje namjene te je iduće godine ugrađena na zid u crkvi na vidljivom mjestu, zbog svojega glagoljskoga natpisa kao spomenika naše kulture. S vremenom bi trebalo i ostale ploče s glagoljskim natpisima ugraditi u crkvi, da ih vratimo tamo gdje su bile i da ih zaštitimo od propadanja na mjestima gdje su danas.

Ploča je sada dužine 180 cm, širine 80 cm, debljine 16 cm; od jednoga je komada kamena. Prilikom zadnje namjene malo je na rubovima skraćena a na sredini je izdubljena jedna rupa. Na površini je ravna i dosta izlizana od nogu tako da su neka slova gotovo potpuno izbrisana, ali se ipak natpis može sav pročitati. Natpis je na donjem dijelu ploče pisan vrlo lijepim uglatim slovima glagoljice, a glasi:

TO E GROB DO(M) MA
RTINA MURGAŠI
ČA PAROHIJANA SAL
SKOGA LET G(OSPOD)NI
H . 1 . 5 . 3 . 5

Natpis spominje saljskoga župnika dom Martina Murgašića i godinu njegove smrti 1535. Bianchi ga spominje već god. 1506.¹⁴⁾ kao saljskog župnika. Je li bio rodom iz Sali i je li to prezime već tada počelo izumirati ili se je promijenilo u koje drugo, to ne znamo, jer drugih izvora o njemu nismo našli.

7. NATPIS NA NADGROBNOJ PLOČI U STAROM GROBLJU

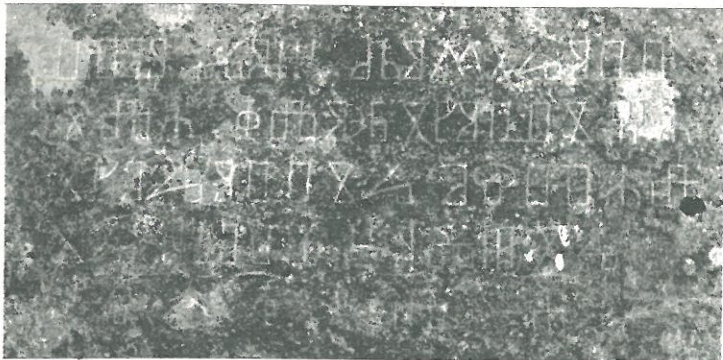
Ta nadgrobna ploča ponovno je upotrijebljena za istu svrhu god. 1879, kako je to označio novi vlasnik uklesavši na njoj tu godinu i svoje inicijale R G. To je Roko Grandov koji je ploču tada kupio od crkvinarstva i upotrijebio za svoj grob. Poznato je naime da su se još god. 1878.¹⁵⁾ prodavale razne ploče iz staroga groblja koje su maknute iz crkve. Tako je i ova ploča kupljena. Njezini su vlasnici danas braća Roko, Slavo i Toma Grandov, unuci Roka Grandova koji ju je kupio.

Ploča se sastoji od dva dijela. Gornji dio na kojem je nat-

14) C. F. Bianchi: *Zara cristiana*, vol. II, Zara 1879, str. 81.

15) *Zupni ured Sali: Knjiga računa crkve sv. Marije Sali od 1683—1784. i od 1874—1912. (v. račune za god. 1878).*

pis, visine je 111 cm, širine 84 cm. Natpis se sada jedva primjećuje i mogu ga naći samo oni koji su ga prije vidjeli. Naime ploču u takvu vodoravnom položaju i od takve vrste kamena sve više i brže razaraju led, kiša i sunce. Pojavile su se na njoj i nekakve mrlje kao lišajevi, pa i to pospješuje razaranje površine ploče i nestajanje natpisa. Ovaj je natpis više propao u zadnjih tridesetak godina nego od svoga nastanka. To upozorava, da bi trebalo skloniti ploču s tog mjesta, dok se još na njoj može nešto pročitati.

Glagoljski natpis na nadgrobnoj ploči iz god. 1558.

Natpis je pisan lijepom uglatom glagoljicom i glasi:

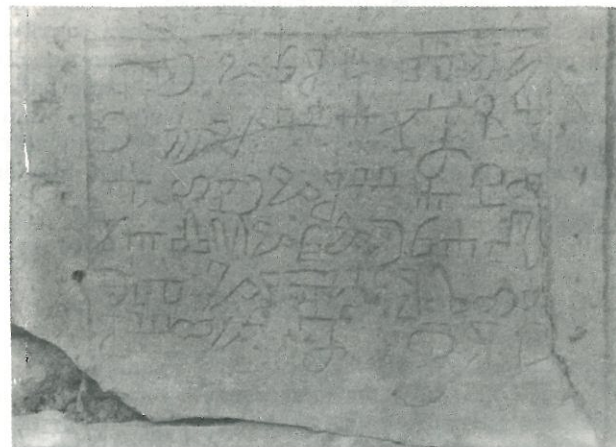
TO E GROB DO(M) MIHOV
 ILA FLURINOVIČA
 I NEGOVIH OSTAL
 IH LET BOŽJIH
 1 . 5 . 5 . 8 .

Osim toga Flurinovića još nam je poznat jedan svećenik sličnog prezimena, a to je Simeon Florigna de loco Salis¹⁶⁾, kojega spominje Priuli u svojoj vizitaciji god. 1603, pa možemo pretpostaviti da je to saljsko prezime izumrlo prije god. 1613, kad se ne pojavljuje u našim maticama pisanim od tog vremena dalje.

¹⁶⁾ K. Horvat: *Glagoljaši u Dalmaciji g. 1602—1603. STARINE JAZU, knj. XXXIII, Zagreb 1911, str. 540.*

8. NATPIS NA NADGROBNOJ PLOČI NAGNUTOJ NA ZID CRKVE SV. MARIJE

Na južni vanjski zid crkve sv. Marije nagnuta je nadgrobna ploča visine 205,5 cm, širine 86,5 cm, debljine 12 cm. Ploča je od sivoga vapnenca. U posljednje vrijeme je razbita u četiri nejednaka dijela i neznatan dio joj manjka. Lijepo je obrađena. Na razmaku 4 cm od ruba ploče udubljen je žlijeb koji čini okvir na ploči, a prema unutra je još jedan žlijeb dublji i širi.

Glagoljski natpis na nadgrobnoj ploči iz god. 1582.

Glagoljski natpis je na gornjoj polovici ploče, i to, srećom, sav na jednom njezinom komadu. Prostor za natpis malo je udubljen pa četvorina. Natpis je pisan polukurzivnom glagoljicom, a klesala ga je nevjesta ruka. Slova su nejednaka, neka i vrlo neobična, ali se može u cijelosti pročitati. On glasi:

TO E GROB LUK
 E JIVANČIĆ
 A I NEGOVA SI
 NA D(O)M GRGURA L
 ET GOSPODIN
 OVIH 1 5 8 2

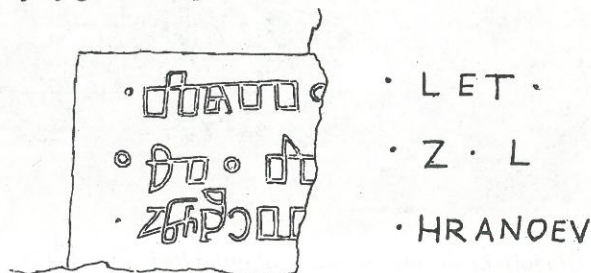
Iz natpisa saznajemo da je to grob oca Luke i sina mu dom Grgura, a ako nam napisana godina znači godinu smrti, vrlo je vjerojatno da su iste godine, odnosno u isto vrijeme, umrli ili poginuli otac i sin.

Obitelj Jivančić ili Ivančić bila je poznata saljska obitelj i s vremnom je izumrla. Njezini su nasljednici vjerojatno po ženskoj lozi današnji Ušaljevi. Iz te obitelji bilo je još pet svećenika, a jedan je od njih sagradio kuću god. 1614, o čemu je zapis na Ušaljevu pragu.

9. DIO NATPISA S NADGROBNE PLOČE UZIDAN U NIŠI

Natpis je najvjerojatnije bio na nadgrobnoj ploči, od koje se je očuvao jedan ulomak. Taj ulomak je bio do god. 1953. ugrađen u stepenici nad pločnikom pred crkvom, oko 5 m dalje od glavnih vrata. Tamo je dospio nakon vađenja grobova iz crkve i valjda tom prilikom ovako oblikovan, da bi se mogao ugraditi kao običan kamen. Drugih se dijelova ploče do sada nije našlo.

Ulomak je visine 27 cm, širine 45 cm. Natpis je pisan uglatom glagoljicom, malo ukoso, u udubljenom prostoru koji je 26 cm od lijevoga i 10 cm od gornjega ruba. Evo crteža toga natpisa i pokušaj njegova čitanja:

Slova u trećem retku su zbita i nevješto klesana pa je teško pročitati taj dio riječi. Vjerojatno je to dio prezimena Hranoević ili Hranoević. Jedan Hranoević iz Arnjeva polja nam je poznat god. 1407. po svojoj oporuci.

10. NATPIS NA RAZBIJENOJ NADGROBNOJ PLOČI

Ovaj natpis je bio na jednoj polovici nadgrobne ploče veličine 85x67x8 cm koja je god. 1973. slučajno razbijena prilikom popravka ogradnoga zida crkvenoga dvorišta. Komadi su ploče, njih 7, očuvani. Na jednom većem komadu ostao je natpis od četiri slova, ali je ipak prvo slovo malo okrnjeno i neznanat dijelić ga je ostao na drugom komadu. Natpis nije bio uklesan po sredini ploče, nego bliže njezinu lijevom rubu; 9 cm od ruba. Slova su ugla-

ta glagoljica i lako se čitaju. Nemaju crtica (titla) nad sobom, ali i bez njih ta slova treba čitati kao brojke. Različite su veličine, prvo je visine 6 cm, a ostala sve manja do četvrtoga od 3,5 cm. Evo tog natpisa:

Glagoljski natpis na razbijenoj nadgrobnoj ploči s oznakom god. 1757.

Dakle: $1000 + 700 + 50 + 7 = 1757$. To je i najmlađi poznati glagoljski natpis u Salima.

11. NATPIS NA PROCESIJALNOM KRIŽU

Na procesijalnom križu ispod lika okrunjene Bogorodice pri bita je mala pločica s glagoljskim natpisom. Lik Bogorodice kao i pločica prvobitno su pripadali nekom drugom predmetu, naj-

Glagoljski natpis iz XV. st. na procesijalnom križu

vjerojatnije drugom križu, što se primjećuje po njihovim širinama, koje su nešto veće od širine krakova križa. Pločica i lik Bogorodice, kao i simboli evanđelista s druge strane, pozlaćeni su. Pločica je visine 2,8 cm, širine 3,1 cm, odnosno s krakovima 4,6 cm. Krakovi služe da se kroz njih čavličima pričvrsti tablica za križ. Slova ukucana na pločici nejednake su visine: 3 — 5 mm. Uz rubove pločice ukucana je crta.

Natpis glasi:

VZN(E)S(E)NA E(ST) S(VE)TA
B(OGO)R(ODI)CA NAD LI
KI ANJ(E)L' V N(E)B(E)SKA
C(ESA)RSTVIJA

Po oblicima slova i jezičnim osobinama natpis se može svrstati u XV. stoljeće, pa bi to bio saljski najstariji sačuvani natpis, a vjerojatno i najstariji u Zadarskoj nadbiskupiji.

Natpis donosim i u suvremenom hrvatskom jeziku, da bude razumljiviji:

UZNESENA JE SVETA
BOGORODICA NAD ANĐEOSKE
KOROVE U NEBESKA
CESARSTVA

Tekst je natpisa jedna antifona iz Večernje uoči blagdana Uznesenja Marijina, tj. Velike Gospe, pa je i to očit dokaz da je štovanje tog blagdana vrlo staro u Salima i da je Uznesenju Marijinu bila posvećena naša župna crkva, što je ostalo i do danas.

GLAGOLJSKE RUKOPISNE KNJIGE

1. LIBAR BRAĆE SVETE MARIJE

(Župni ured Sali, R 1)

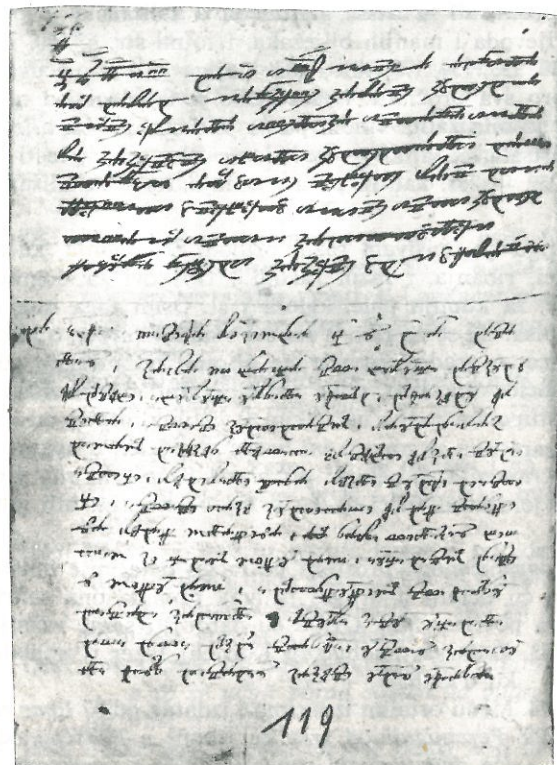
Knjiga danas ima 131 list veličine 29,3x20,5 cm. Vide se tragovi odsječenih listova: između 145. i 146. strane odsječena su dva lista, a između 157. i 158. jedan list. Moguće je da još manjka 6 listova i da je knjiga prvobitno imala 140 listova, dakle 7 svećica po 20 listova. Stara glagoljska paginacija provedena je pošto je knjiga izgubila odsječene listove, i to str. 1, 1b — 261. Tu paginaciju je Strgačić ponovio arapskim brojkama, ali je krivo označio stranice 140 — 176, za jedan broj manje, pa sam to ispravio prema staroj

glagoljskoj paginaciji. Knjiga je uvezana u sive kartonske korice u prvoj polovici prošloga stoljeća. Prilikom uveza umetnut je jedan zaštitni list između prve korice i listova. Na tom zaštitnom listu Strgačić je zapisao: *Libar braće sv. Marije na Salih (od 1546.) (ima stranica 261 —). Na prednjoj korici i na hrptu također piše Libar braće sv. Marije.*

Knjiga nije pisana po vremenskom slijedu i neprekinuto, već su zapisi porazbacani po stranicama negdje na cijeloj stranici, negdje na pola, na četvrtini i manje, a onda su dopisivane nove bilješke negdje i do 200 godina poslije. Ti zapisi u knjizi po vremenu su uglavnom ovako raspoređeni:

iz 16. st. su na str. 1 — 29, 117 — 118, 188 — 233. i 247 — 261;

iz 17. st. su na str. 29 — 55, 121 — 128, 148 — 174. i 234 — 236;

Dva zapisa glagoljicom iz »Libra braće sv. Marije«

iz 18. st. su na str. 55 — 120, 129 — 147, 175 — 184. i 237 — 242;
iz 19. st. su na str. 142. i 182.

Neispisane su stranice: 31, 43, 48, 53, 61, 65 — 72, 84, 90, 94, 99, 101, 103 — 108, 110, 112, 114 — 115, 137, — 138, 140, 143 — 144, 149, 185 — 187, 189, 210, 239 — 241, 243. i 245, a i od ovih su str. 48, 185, 186. i 245. ispisane u novije vrijeme transliteriranim tekstovima sa susjednih stranica.

Knjiga je pisana kurzivnom glagoljicom od god. 1546. do 1804. od najmanje četrdesetak ruku različitih rukopisa. Pisali su je razni svećenici (župnici i kapelani), a možda i koji pismen crkvinar, prokurator, digan ili fatur. Nisu se potpisivali, nego su samo opisivali događaj ili podatak, pa je tako netko pisao u ime digana ili fatura i sl. Na str. 142. i 182. su zapisi iz god. 1804. i 1806. pisani latinicom, ali hrvatski. Latinicom i talijanski je pisano nekoliko prijevoda i manjih bilježaka, i to na str. 49, 60, 77, 93, 95, 97, 109, 120, 133, 134, 177, 181. i 183. Knjiga je dobro očuvana i može se skoro sva pročitati. Nešto malo je izjedena od moljaca, a pri kraju je bila zalita vinom pa se je tinta na tim mjestima razlila i izbrisala slova. Zbog toga se ne mogu u cijelosti pročitati stranice 252 — 261. kao ni prva i zadnja, koje su izlizane i zaprljane.

U knjigu su upisivani razni prihodi od imanja, kuća, mlina na Salšćici, ribanja, i razni računi i troškovi za dogradnju župne crkve, za kupnju pale, kaleža i sl. Osim toga ima i drugih važnih zapisa: da se ne riba u subote i na Sve svete, o izboru mjesnih sudaca, o gradnji utvrde za obranu od turskih gusara, o gradnji kućica (baraka), neke naredbe građanskih vlasti o ribolovu, o ustupcima prava na nekim lovištima, otkup od galije itd. U nekim zapisima se govori: *mi braća sv. Marie*, u nekim: *mi braća sv. Sakramenta*, u nekim: *mi braća Salane* ili *sav komun od Sali*, što vjerojatno znači da su u toj bratovštini bili gotovo svi Saljani.

Radi ograničenoga prostora ne mogu detaljnije opisivati ovu knjigu (to ću učiniti u drugoj prilici), premda ona sadrži važne podatke za povijest Sali. Ovdje ću nabrojiti samo važnije:

Str. 2, 1553. Zadarski nadbiskup Kornelije Pizer u pohodu župniku u Sali.

Str. 16, 1574. Među ostalim izdacima i izdatak od 57 *libar* za kaleži.

Str. 23, 1729. *Perciniguli od trat ke ribaju u Tilašćici* odluču da će davati svaki svako godišće za crikveni dil lir 5 a to za 3 godišća ...

Str. 33, 1624. Braća daju crkvenu robu nekim svećenicima da se u njoj zakopaju.

Str. 35, 1669. Saljani stavljaju 8 karat z bulami u skrinu velu u šakrstiji ka skrina j(i)ma kluču 4 ...

Str. 40, 1621. Braća dadu Dožipinu u ime pale dukat 80 čini li 580.

Str. 47, 1667. Braća Saljani se dogovore da te učiniti na braskoj kući jedan fortin kadi bi se nevolna čelad shranila sprid tu(r)skimi neprijatelji ...

Str. 52, 1698. ... kada dasmu Peri (Jurčinu kapitanu od sela dukalu očkluka(?)) ku učini g. jenera(l) D(u)lfin i drugu od jenerala za Du(l)finom i mandat ki je dvignut kontra daciji ...

Str. 54, 1675. Braća daju don Jivanu Švorcu što načini kalež veliki i pišidu u Bnecih... pinez lr 78 a ostaju mu dužni još lr 76 i so 5.

Str. 83, 1717. ... pišemo tratnu ka se učini na malin ki kupismo od koludric S. M(ikule).

Str. 85, 1715. Kada Jure Petrakov pokrade ule u malinu cri(k)ve mon i osudiše ga kako je u kancelariji arkibiskupovi.

Str. 98, 1733. Braća odluču posaditi zemlu crikvenu na Karbunu polu.

Str. 116, 1719. Dogovore se Saljani ako se ne bi podložili ludi od Lapkata pod njihovi zakoni radi subote lova — da nijedan ne smije ribati s Lapkaćanima pod kaznom da će biti izvržen iz sloga našega i od skul crikvenih.

Str. 117, 1573. Braća čine ovi kapitu da se nima loviti u sobotu a to radi velikih mirakulov ki su se zgodili ludum od ovoga mista.

Str. 118, 1573. Braća odrede kaznu od 50 dukata i da će izgubiti ribe i da se sažge brod i mriža tko bude loviti u sobotu.

Str. 118, 1615. Braća potvrđuju gornje kazne i odrede da se od tih 50 dukata dade knezu 10, a 10 dukata sv. Šimunu, tko prokaže prekršitelja 5, tko ga ne prokaže na njega stavljaju prokletstvo.

Str. 120, 1762. Sav komun od Sali potvrđuje svi kapituli od subot ... a to se učini porad službe da budu svi na sve-toj misi u nedile.

Str. 124, 1696. Braća čine kapitul da oni ribari koji ne dođu doma na dan Svih Svetih... da plati svaki gospodar

- na glavu talari 2 a tovariš talar 1.
- Str. 129, 1709. Braća dadoše paroku don Antonu Godopiji 18 libar za kalež sv. Karla.
- Str. 139, 1690. Terminacija Molin o isključivom pravu ribanja Saljana u Tilašćici.
- Str. 141, 1804. »Tomač« Tribunalu saljske tužbe o ribanju seljana Murtera i drugih mjesta u vodama otoka od Sali i jne Piškere.
- Str. 142, 1804. »Javljenje« od c. k. stola u Šibeniku zaradi iziskovanja od cesarskoga stola Parve tuxbe u Zadru o kaznama onih koji budu ribati u vale i mistima od jixule od Sale (pisano latinicom).
- Str. 148, 1695. Kada ja parohijan od Sali... zapisujem masline ke su crikvene na Kruševu polju...
- Str. 152, ? Mi baraća pišemo robu ku pridasmu parohijanu našemu go(spodi)nu don Jurju Ivančiću... bi misalov 5, b(i) kaležev furnitih 5
- Str. 174, 1698. Saljani i Ižani se dogovore u ime lova u Stativa-lu ki bi lovi u sobotu... da plati dukat 25... Također se dogovore i za smetanje da se plati 25 libar.
- Str. 176, 1734. Saljani i Ižani potvrđuju kapitul upisan 1698, da ne smetaju jedni drugima. Također se navodi kada bi se našle mrižice ili fružata u vodah ozgoru rečenih da se imaju uzesti i kaštigati lir 25... škodnika...
- Str. 177, 1734. Prijevod na talijanski jezik prednjeg kapitula.
- Str. 178, 1565. Braća pobrojiše robu crikvenu naiprija brvijali 4 veli i 1 mali, misalov 5, kaleži 4, križi 3, planite 4...
- Str. 179, 1735. Bacanje »brušketa« Saljana i Ižana za pošte Stativa i Čušćicu i potvrda kapitula iz god. 1734.
- Str. 180, 1786. Još jedanput potvrđuju Saljani i Ižani kapitul... da se neima loviti s istima mrižami niena riba u dan subotjni.
- Str. 182, 1806. Ižani dođu u Salj učiniti orušketa sa Saljanima i dogovore se... da nimaju činiti pripotencu u ribanu a ni oni nami ni mi nima a to u posti Čušćica i Stivali g(o)rni i doni (pisano latinicom).
- Str. 208, 1582. Braća daju sva svoja pisma Luki Vodopiji pisam 6 s bulamj a 3 na živoj karti.
- Str. 209, 1583. Braća skupiše od delov za crikvu u svem tolari

100 a to za 3 škuri...

- Str. 211, 1582. Račun s meštrima i biše plaćeni meštři za vse ča biše obligani nam spraviti od fabrike crikve...
- Str. 212, 1583. Braća saldaše račune s meštrom Periče(m) i Jivanom Jakometovim dosele meju nami imiše... dukati muc(nigi) 30.
- Str. 222, 1586. Na dan Mladinac kada biše obed bracki u Grgurice Puhovića.
- Str. 242, 1715. Returi zadarski dadoše selu Sali prah za potribu suproč neprijateluu...
- Str. 247, 1582. Oslobođenje od galije ako regrut plati za »fabriku« crkve sv. Marije, ali ako ga ipak uzmu na galiju, bit će mu novci vraćeni od crkvenih.
- Str. 250, 1582. Mi Marunići pušćamo gonai zemlje... braći s(ve)te Marije...
- Str. 254, 1571. Kada se skupiše sva braća ribari i učiniše kunsil... da balotaju za 3 ili 4 mreže na večer.
- Str. 254, 1708. Suci i kler odluče koga bi našli u komu škropulu da mu onj ne sude, nego da ga daju pravdi zadarskoj.
- Str. 258, 1576. Braća izabraše 4 suca koji odrediše pene (kazne) za pojedine prekršaje.

2. LIBAR LAŠOV ŽUPE SALI (župni ured Sali, R 4)

Knjiga danas ima 72 lista veličine oko 36,3x12,5 cm. Prije je bila uvezena u korice od mekoga kartona, koje su se s vremenom dosta izderale i popustile, a popustili su i neki listovi koji su se razišli i oštetili na krajevima, osobito na vrhu. Slabiji papir i duga upotreba pomogli su propadanju te knjige, pa ju je trebalo što prije restaurirati; to je nastojanjem pisca ovih redaka učinjeno u svibnju god. 1979. Tom prilikom laminirani su oštećeni rubovi listova, učvršćeni listovi i uvezeni u korice presvučene kožom po uzoru na stare uveze. Nove korice su malo veće od listova pa tako štite listove na rubovima.

U gornjim uglovima listova upisana je glagoljska oznaka listova, koja nije do kraja knjige provedena. Po tim oznakama se vidi da manjka dosta listova. Vjerojatno je knjiga prvobitno imala 5 sveščića po 20 listova, tj. ukupno 100 listova. U novije vrijeme Strgačić je označio stranice arapskim brojkama i počeo od 3. lista kako je započeta i stara glagoljska numeracija,

ali je dva puta napisao stranice 87. i 90. pa je tako dobio manje stranica, i to od 1. do 138, umjesto od 1. do 140. i suviše 4 stranice na 2 neoznačena početna lista, što je ukupno 144 stranice na 72 originalna lista, ne računajući po 2 nova zaštitna lista do korica koji su dodani u restauraciji. List s oznakom stranica 135. i 136. krivo je označen, pa je tako i uvezan na krivom mjesu. Taj list bi dolazio između stranica 34. i 35, jer po sadržaju i po staroj oznaci tu pripada.

Sve stranice u knjizi nisu ispisane, nego na preskok, a neke tek djelomično. Nisu ispisane stranice: 12, 16, 26—30, 34, 37, 39—44, 46, 59—67, 69—72, 76, 84, 99, 128, 129, 137, i 138. Također nisu bila ispisana ni ona dva lista na početku, ali je Strgačić napisao na prvom »Mjere na Salima« i ukratko ih protumačio, a na drugom je napisao naslov »Libar lašov župe Sali«, zatim što je sve u knjizi ubilježeno, da knjiga počinje god. 1630. i da ima listova 1—138.

Knjiga je pisana kurzivnom glagoljicom od više župnika i kapelana. Rukopisi se dadu u cijelosti pročitati, ali na oštećenim listovima gdje manjka tekst ostat će nam neka rečenica nejasna i bez datuma. Nešto malo u knjizi pisano je i latiničom hrvatski i talijanski. Prva bilješka je iz god. 1658, koju upisuje don Šime Mihin, ali na istoj prvoj stranici kaže da »pripisuje laši ki su u starom libru«, i to iz god. 1624. i 1626. U knjizi ima još nekoliko starijih podataka iz god. 1653, 1656. i 1647, koje je upisao don Šime Mihin, i testament Matula Bakotina iz god. 1626, koji je netko drugi najvjerojatnije prepisao u novu knjigu. Najmlađi podaci su pisani latinicom god. 1834, 1838, 1844. i 1845, na str. 78. Sličan podatak napisao je i Strgačić god. 1946. na str. 80.

Po sadržaju, u knjizi su upisani tzv. »laši«, tj. ostavštine župniku i kapelanu župe sv. Marije u Salima, i to u kućama, vrtovima (vrtlima), maslinama i najmovima u naravi ili novcu. Zatim su dva popisa crkvenih stabala maslina, procjene prilikom zamjene zemlje i manji zapisi o suši, kad je presahla velika loква i njezinu popravku, o nestašici vode po koju se je išlo na razne strane, o bogatoj lovini riba i da nije bilo »arnaži i soli«, pa su ribe »topili« u more i sl. Zapisane su i »dote« za svijećnjake (kandele) koje vise u crkvi. Osim toga u knjizi su zapisane 23 što veće što manje oporuke i to: Matula Bakotina, meštra Mateša Orlića, Matija Kržolina, meštra Jivana Guščića, Mihe Rudina, Jivanice Zubinove, don Filipa Karžole, Mande Pazi-

nove, don Šimuna Jivelina, Petra Finkina, Grge Zubinova, Jivana Pesurina, Grube Pesurine, Kate Rudine, Jelene Vešelinke, Mande Mihine, Antona Burmetina, Šimuna Matula, don Antona Rančića, Šimuna Šimuncina, don Antona Švorca, Margarite Masnićeve i Gargura Karšulića. Te su oporuke zanimljive te ću o njima nešto reći drugom prilikom. Još je jedan podatak koji treba ovdje spomenuti, pisan na str. 134. Pisao ga je latinicom, nevješto i s nepoznavanjem latiničkih slova, don Šime Mihin, župnik Sali, koji inače lijepo i vješto piše glagoljicu i koji je započeo pisati Libar lašov. Zbog onoga što sadrži taj podatak navest ću ga, ali prepričano, jer bi inače bio nerazumljiv. Dakle u mojoj obradi glasi:

Na 15 decembra 1659. kada bijasmo u kući parokijanskoj na Salih ja don Šime Mihin budući parokijan od Sali i don Anton Svorco oba budući iz Sali i (da?) počesmo govoriti oficij latinski na Salih. Istina je kako je (ni jinao?). God. 1833. to je popratio tadašnji župnik ovim riječima: »Sada ga lipo govore, a onda su i lipše. Bondulich paroco od Sali.«

Iz ovoga slijedi zaključak, da se saljski svećenici nisu baš trudili puno da pišu latinicu niti da nauče moliti latinski oficij. Držali su se svoje glagoljice.

3. MADRIKULA SKULE GOSPE OD RUZARIJA (Župni ured Sali, R 7)

Knjiga danas ima 52 lista i 1 zaštitni na početku. Veličina listova je 42x15,5 cm. Prvobitno je knjiga imala barem 140 listova, odnosno 280 stranica, što se vidi po staroj glagoljskoj paginaciji i 2 neoznačena zaštitna lista. Vide se tragovi istrgnutih listova, ali su samo neki od njih očuvani u knjizi. Prema staroj paginaciji očuvani su listovi s ovim stranicama: 15—18, 23—28, 53—54, 55—66, 71—96, 105—120, 125—146, 149—158, 243—248, 251—252. i 259—260. Te listove odnosno stranice označio je Strgačić arapskim brojkama od 1. do 104.

Knjiga je uvezana u kartonske korice obložene kožom, ali su te korice popustile i od duge upotrebe dosta su poderane i zaprljane, kao što su poderani i zaprljani i neki listovi na krajevima, te bi bilo nužno knjigu restaurirati.

Od stranica koje su očuvane i ispisane, pisano je kurzivnom glagoljicom na 40 stranica, latinicom talijanski na 16, a latinicom i hrvatski na 1 strani. Pisari su bili kapelani bratovštine.

Teško je utvrditi je li to prvobitna knjiga te bratovštine ili prijepis i nastavak starije knjige, jer je bratovština bila poznata već god. 1600, kako navodi Bianchi¹⁷⁾.

Na prednjem zaštitnom listu dom Anton Juričin napisao je kazalo, valjda radi boljeg snalaženja u knjizi. Ono počinje: *1690 na 20 decembra kada je dom Anton Juričin budući kapelan od ove svete Skule učinih milezini na koliko karat se jišće ča je zapisano u ovoj madrikuli.*

Jišći braću na karti 46 (danas ih nema).

Jišći laši od maslin na karti 130.

Ki os(t)aju dužni za obiti jišći na karti 42 (danas ih nema).

Jišći kapituli na karti 31 (danas ih nema).

Jišći duzi od pinez na karti 240 (danas ih nema).

A laš pokojne Mare Pesurina na karti 146.

Pinezi ki donese Manda Orlova jišći na karti 149.

To kazalo vjerojatno nije potpuno, kao ni ono iz god. 1682. na slijedećoj strani, ali se iz njih vidi što je sadržavala knjiga i čega danas nema u knjizi. Slični tekstovi su i poslije dopisivani i razbacani po knjizi kao i novi popisi braće i sestara do god. 1839. Zatim dolazi stanka, a godine 1857. opet je oživjelo poslovanje bratovštine, ali na talijanskom jeziku do god. 1871.

Na 1. strani po novoj paginaciji na praznom prostoru Strgačić je napisao *Skula Bl. Dj. Ruzarija 1870—1839* što ne odgovara godinama koje se navode u knjizi. Najstariji podatak je pisan glagoljicom god. 1603, a najmlađi latinicom god. 1871. Na stranama 17—19. je dekret zadarskoga kneza Zorzi Bemba od 31. prosinca 1745. bratovštinama njegove jurisdikcije kako se ima voditi poslovanje bratovština i kako se to ima upisivati u knjige.

4. MADRIKULA LAIČKO-SVEĆENIČKE SKULE SV. KARLA (Župni ured Sali, R 2)

Knjiga danas ima 62 lista veličine 26,8 x 20,8 cm. Prvi i zadnji list su zaštitni listovi do korica i nešto su tanji od ostalih. Prema glagoljskoj oznaci listova manjka 3. list, koji je bio nalijepljen. Između 32. i 33. lista ostao je jedan list neoznačen, te su do kraja knjige listovi označeni za jedan broj manje. Knjiga je dobro očuvana, jer su joj listovi od tvrdoga papira, a uvezana je i u tvrde korice. Te korice su prekrive crvenim baršunom i bile su učvršćene zakovicama, kojih danas nema.

17) C. F. Bianchi: *Zara cristiana...* str. 79.

Knjiga nije sva ispisana, nego je pisano na listovima 4, 6—28, 51—52, 56, 58—61, i to najčešće na njihovim prednjim stranama. Samo nekoliko duljih tekstova prelazi na drugu stranu. Ostali listovi su prazni. Pismo je kurzivna glagoljica pisana od više ruku i latinica. Glagoljica se dobro čita. Sadržaj knjige je slijedeći:

Na 3. listu, kojega sada nema, vjerojatno je bio napisan hrvatski naslov knjige.

Na 4. listu je talijanski naslov knjige koji je pisan lijepim zlatnim slovima rimske kapitale i koji glasi: *MATRIC:LA DI SAN CARLO BOROMEO*

Na 6. listu počinje glagoljski tekst *Va jime S(v)emogućega Boga Oca i Sina i Duha Svetoga i svetoga. Karla odvitnika našega amen. Let Gospodinovih 1640 na 4 miseca novembra bi početak Skule svetoga Karla...* Na istom listu, ali na drugoj strani je prijevod tog teksta na talijanski jezik.

Od 7. do 22. lista je 16 poglavlja odnosno kapitula. Iza glagoljskog originala uvijek slijedi talijanski prijevod tih poglavlja, koje je preveo zadarski kanonik Petar Ljubavac prilikom davanja potvrde Skuli god. 1690.

Na 23. listu je potvrda Skuli od zadarskoga nadbiskupa Viktorija Priulija od 29. kolovoza 1690, napisana latinski.

Na 24. i 25. listu je »Poglavlje sedamnadesto« pisano 10. studenoga 1692.

Na drugoj strani 25. lista je potvrda Skuli nadbiskupa Vika Zmajevića od 30. svibnja 1718, na latinskom jeziku.

Na 26. listu je »Kapitul osavnadesti« pisan 1739.

Na 27. listu je odluka braće na skupu 10. studenoga 1760. *da kad koi naš brat primine s ovoga svita da se ima za nnegovu dušu slati u Asiž (jednoga od braće... a da se braća redovnici i šekulari meu sobom balotati i koga brata dopade balota za poiti u Asiž da se ima istomu dati od Skule dalmatinskih libar sto i dvaeset.*

Na 28. listu 4. studenoga 1814. braća obnavljaju Skufu sv. Karla koja je bila »pomankala godišć: « i potvrđuju stare kapitule odnosno pravila.

Na 51. i 52. listu su »Brati novo pisani, 1722 na 27 luja«. Tu se navodi 67 bratima do 1814.

Na 56. listu je još jedan popis bratima, njih 37.

Na 58. i 59. listu je upisano 10 godova braće od god. 1688. do 1710, koji ostaviše braći s. Karla »legat« ili novce.

Na 60. listu »1726, na 21 oktobra« braća odluče da će držati

jednoga prokaratura ki nam bude upravlati naše potrebe i škodivati naši duzi. Ova odluka je prevedena na talijanski i upisana ispod.

Na 61. listu 1774 na 6 zunja. Ja don Petar Vodopija parok podpišujen se pod svi kapituli koji su u ovoj madrikuli. Slijedi još 11 potpisa svećenika koji potvrđuju »kako je ozgor«. Na tom listu su još dvije bilješke iz god. 1802. Prva je pisana latinicom, a druga glagoljicom.

5. GOVORENJE OD POSLUHA (Župni ured Sali, R 3)

Knjiga ima 149 listova veličine 20,6x15,5 cm. Listovi su od tvrdoga papira, mjestimično oštećeni od moljaca. U zadnjem osmom slogu očuvano je samo 9 listova, 5 ih je odsječeno, a možda još 6 otrgnuto. Uvezana je u kartonske korice uvite u kožu. Korice prelaze listove za oko 0,5 cm i tako čuvaju listove na rubovima. Prednja korica je duža za 9,5 cm i prelomljena dva puta da se može saviti i preklopiti preko druge korice kad je knjiga zatvorena i za nju vezati. Koža na koricama je oštećena i nešto je manjka. Na prednjoj korici crnilom je napisano, ali se slabo čita: Starinska knjiga Granda Šimuna godine 1822. (možda 1892?).

Ova knjiga nije imala označene listove ili stranice. Stranice s glagoljskim tekstom označio je don Riko Finka, ali je počeo na 2. listu, gdje počinje i glagoljski tekst, pa do str. 69. Ostale sam stranice ja označio. Sada knjiga ima 2 + 296 stranica i po 1 zaštitni list do korica.

Knjiga nije sva ispisana, nego samo prvih 68 stranica, kurzivnom glagoljicom, zatim je na stranicama 79 — 93. don Rikov »prijevod« prvih 11 strana prethodnoga glagoljskoga teksta, a na str. 295. i 296. su tri bilješke iz god. 1816. i 1820, pisane talijanski. U knjizi još ima raznih zapisa, računa i šaranja olovkom, a zatim brisanih, i to na str. a, b, 68, 69, 71, 72, 199, 200, 234, 291, 292, 294, u kojima se uglavnom nabrajaju saljska prezimena. Glagoljski tekst su pisale dvije ruke. Prva je ispisala 66 strana i piše dosta dobro. Taj pisar pokušava okriti svoj tekst velikim početnim slovima, ali su ta slova ružna. Ta velika slova piše doduše na početku crte, ali to ne znači da je to početak rečenice, odnosno neke misaone cjeline ili neke značajne riječi, već mu ta slova služe više radi vanjskog izgleda nego radi potrebe i preglednosti sadržaja. Drugi pisar je ispisao samo str. 67. i 68. i nije završio to poglavlje. Oba pisara su nam nepoznata, jer u knjizi nisu ostavili

traga o sebi. Po naslovima bi se moglo zaključiti da su tu knjigu pisali redovnici ili da je pisar pisao za redovnike. Jezik teksto-va je čakavski dijalekt ikavskog izgovora.

- Sadržaj se najbolje vidi po naslovima poglavlja u knjizi:
- Str. 1—9. *Govorene od posluha ko se more vazda govoriti kad (j)e potriba redovnikom u kom mistu.*
- Str. 9—21. *Goverene duhovno ko se more vazda govoriti kad (j)e potribno poštovanim redo(vniko)m.*
- Str. 21—29. *Opet govorene ukratko ko se more vazda govoriti kad j(e) potribno poštovanim redovnikom.*
- str. 29—35. *Govorene više četvrte zapovidi g(ospod)ina B(og)a ko je potribno često govoriti.*
- Str. 35—47. *Stvar čudnovata ka se prigodi u vladanu franačkom na lit g(ospodino)vih 1250.*
- Str. 47—56. *Govorene ko se more vazda govoriti kada je potribno poštovanim redovnikom na nika vrijeme gdi je ljudi. Bog je savršena i neizmerna ljubav...*
- Str. 57—66. *Govorene ko se more govoriti u svako vrime a na vlastito u nedilu na Poklade zvana Mesopust.*
- Str. 67—68. *Govorene ko se može govoriti u svako vrime kako imamo lubiti naši neprijatelli radi velike naše koristi.*
- Ovo su možda propovijedi ili pouke prepisane iz nekog predloška?

6. LIBAR SKULE MILOSERJA (Historijski arhiv Zadar)

Sveščić ima 36 originalnih listova veličine 19,7x14 cm. Prilikom uveza god. 1949. još je dodano na početku 5 listova i na kraju 1 list. Tako uvezanom sveščiću Strgačić je označio stranice od 1. do 10. i ponovno za originalne listove od 1. do 72. Zadnji dodani list je prazan i nije ga označio. Od originalnih stranica prazne su 2 — 4, 12, 26 — 34, 36 — 41, 48 — 60. i 62 — 63. Knjižica je uvezana u kartonske korice s hrptom od plavoga platna.

Na umetnutim listovima Strgačić je na 1. strani napisao Motto i Ex Libris, na 3. naslov ovoj knjižici: SKULA MILOSERJA S DUGOG OTOKA, na 5. je započeo *Historijat ovog kodeksa* koji je završio na 10. strani s datumom 31. svibnja 1949. *Na blagdan Bl. Dj. Posrednice svih Milosti* i sa svojim potpisom. Sveščić je pisan kurzivnom glagoljicom od više pisara, a nešto malo i latinicom.

Na 1. str. originala napisano je latinicom *Od god. 1693. Svećenička udružba. 1927.*

Na 5. str. počinje glagoljski tekst velikim slovima: *1693 u ime Isukersta i Divice Marie amen*, a zatim lijepom kurzivom: *Ovi li bar bi učinjen po meni don Matiju Barbiću iz Luke i darovan prisvitloj gospođi redovnikom koi su sada i koi budu u napridak. I ispisah kapituli ki slide dobri za spasenje duš naših...*

Na 6. str. *1693 na 15 maja. Počeh pisati kapituli koi te biti na slavu Božju a na spasenje duš naših koi(h) obsluži. Slijedi 12 kapitula od 6. do 10. str.*

Na 10. str. nakon 12. kapitula slijedi: *1799 miseca otubra Sale. Ja don Sime Rakar po zapovidi gospode i braće redovnikov pripisah kapituli stari od ove madrikule i jimena poštovane braće redovnikov...* Iz ovoga saznajemo da je don Šimè Rakar prepisao iz stare knjige navedene kapitule u ovu novu, a također i imena redovnika na str. 13 — 18. Taj don Šime Rakar bio je kasnije župnik u Arbanasima i dopisao je neke stranice u »Priručniku moralne teologije« (v. opis te knjižice).

Na 13 — 19. str. je popis braće redovnika i »žaknov«. Prvi je upisan don Matij Barbić koji je osnovao Skulu. Slijedi popis ostale braće koju, je upisao don Š. Rakar, ukupno njih 149 od osnutka Skule do 1799. Od god. 1802. do 1828. upisana su još 24 redovnika od drugih pisara, te je ukupno upisan 171 član.

Na 21 — 22. str. su zapisi kada su braća odredila svoga »kančilira« koji će se brinuti o svijećama i sprovodima.

Na 22 — 24. str. je *Nota od onih ki daju sviće.*

Na 42 — 46. str. su kazne za one koji nisu došli na sprovod.

Na 64 — 71. str. su razne bilješke, popis onih koji daju vosak i kazne za one koji nisu bili na sprovodu i sl.

7. NAMIRNICE ZA IZGOVORENE MISE

(Župni ured Sali, R 8)

To je sveščić od 15 nejednakih listova veličine oko 28,5x19,5 cm, ali su dva među njima i znatno manja. Prvotno su ti listovi bili samostalni i presaviti nekoliko puta, a zatim su skupljeni i uloženi u korice od plavoga papira i prešiti koncem koji je pričvršćen voskom na prednjoj korici. To je učinjeno u obitelji Petricioli, gdje je taj sveščić dobio svoj broj i naslov: *F=119=Carte scritte in Illirico relative alla Chiesa Parrochiale di Sale.*

Odloženi listovi su dobili brojeve od 1 do 15, ali nisu složeni po vremenskom slijedu. Ispisani su samo djelomično, i to na donjoj polovici prednje strane. Pismo je kurzivna glagoljica koja se dobro čita, a pisale su je 3 odnosno 4 ruke.

Sadržaj sveščića je 15 namirnica za izgovorene mise. Te mise je plaćala obitelj Petricioli za svoje pokojnike: za pok. Antu Ka-

rejana služile su se 52 ili 53 male mise godišnje, za pok. meštra Miku Oliveri 6 malih misa i po 2 kantane a za Mandu Karstnu 50 misa. Namirnice su napisane za godine 1785 — 1800, ali za neke godine manjkaju. Pisali su ih don Petar Vodopija, župnik u Salima, don Ante Ušalj, kapelan, a jednu je potpisao don Pere Matul.

8. MOLITVENI ZBORNİK, G. 1614.

(Arhiv JAZU, IV a 77 (IV a 87))

Knjižica ima 27 listova veličine 20,4 x 14,5 cm. Nema korica. Između lista 5. i 6. otrgnut je jedan list. Možda i na kraju nedostaje koji list jer se po zadnjim stihovima na listu 26 b ne može zaključiti da li je to kraj ili ne. Prvobitno knjižica nije imala označene listove ili stranice, nego je to netko kasnije učinio i označio očuvane listove arapskim brojkama, ali se je zabunio i dva lista označio brojem 6, od kojih onaj drugi sada ima oznaku 6 a. Tako knjižica ima očuvanih 27 listova, a ne 26, kako se citira.

Knjižica je ispisana od jedne ruke smeđom tintom, koja je na početku izbledjela, pa se teško čita. Pismo je kurzivna glagoljica. Radi oštećenosti od vlage, u zadnje vrijeme knjižica je restaurirana.

Sadržaj knjižice:

Na listu 1 — 2. Sedam »verasa« javljenih svetomu Bernardu. Taj tekst je teže čitljiv, jer je tinta izbledjela i oštećeni su listovi na kraju.

Na listu 2 — 7. Petnaest molitava svete Brigite.

Na listu 7 — 9b. Molitva svetoga Augustina.

Na listu 9b — 10b. Druga molitva, također sv. Agustina.

Jezik molitava, kako kaže Štefanić, pokazuje ostatke crkvenoslavlenskoga predloška izmiješane sa čakavskim elementima ikavsko-ekavskog tipa. Njihov tekst se može vidjeti također u Kožičićevu Oficiju rimskom iz god. 1530.

Na listu 11 — 26b. Prepiranje između dobroga i zloga anđela oko čovječje duše na samrti, koji ima naslov: *Počine karanie i prigovaranie ko čini anj(e)l dobri s tilom u vrime od smarti svakoga č(lovi)ka istumačen iz knjig latinskih 1614.* Početak:

Anj(e)l puku govori

Oca B(og)a večno slovo

z neba v Divu pride novo

Ka porodi na svit svitlost

Sina Božja slavnu milost

Milost ljubav da nam taku

*opra od nas muku svaku
Jure Adam sagrišivši
zakon B(o)ž(j)i prestupivši
I mi svi š nim sagrišismo
jer z grihom se tim rodismo
Da pridšadši I(su)s jisti
od svih grihov nas očisti, itd.*

Ovaj uvodni anđelov govor puku ima 64 osmerca. Za njim slijedi dijalog »dobroga« i »zaloga anjela«. Njihovo prepiranje prelazi u svađu, kojom završava ovaj tekst:

*Anjel dobri reče
(Ja) ti čisto zapovidam
tere tvaro sad povidam
Sad od strane B(og)a moga
da ti ideš z mesta toga
Doli v pakal sad zaisto
gdj e vazda tvoe misto
Od B(og)a e to odluka
da ti bude pakal muka
Ćića tvoe oholosti
imaš tarpit muk .. ih dosti
One stane poi uživai
svojom bratjom tu pribivai.*

Ukupno pjesma sada ima 684 osmeraca. Jezik joj je pretežno čakavskih crta. Pisana je god. 1614, kako je to upisano na listu 11, a vjerojatno tada i prevedena.

Stefanić navodj da ima dojam da je rukopis pisan u benediktinskom samostanu u Tkonu na Pašmanu, jer je srodan s jednom rukom koja je u to doba pisala ponešto u Reguli iz ove opatije. Na kraju rukopisa je zapis latinicom: *Sali 3/12 866 Peteš.*, koji je zapisao Ivan Brčić kada ga je dobio od tadašnjega saljskog bogoslova Bože Petešića. S Brčićevom ostavštinom rukopis je došao u Arhiv JAZU.

9. MOLITVENI ZBORNİK (SEKVENCİJE), XVIII. ST. (Arhiv JAZU, IV a 79)

Sveščić ima 37 listova veličine 18,2x14 cm. Jedan list manjka koji je bio između lista 12. i 13. Nema korica, već su mu zato poslužili krajnji listovi koji su radi toga dosta zaprljani i oštećeni na krajevima. Na listu 1. u gornjem uglu je naljepnica s oznakom IV a 79. Listovi su označeni naknadno arapskim broj-

kama. Neispisani su listovi: 1, 14b, 17b — 18, 20 — 22, 26b i 27b — 37.

U sveščiću prepoznajemo tri rukopisa. Prvi i glavni dio na listu 1b — 19b pisao je pop Anton Vodopija »parok« od Sali 1710. Druga nepoznata ruka je pisala na listu 22b — 26 oko god. 1724, a treća na listu 27. Pismo je kurzivna glagoljica, a jezik pjesama je čakavski dijalekt. Ima i obrednoga teksta, koji je pisan starijim jezikom i zato manje razumljiv.

Sadržaj su sveščića mrtvačke sekvencije i druge crkvene pjesme te još dva odlomka obrednoga teksta.

Na listu 1b — 14 je osam sekvencija za pokojnike pod naslovom: *Počinu šekvencije od mrtvih*. Navest ću njihove naslove i početne stihove od svake:

List 1b

*Ovo je prva
Plaćnu pesan bračo pojimo
h kući brata mrtva pojimo
Hiža nega sada cvilj
jer se ž neje mrtvac dili, itd. Ukupno 40 stihova.*

List 2b

*Sekvencija druga
Bračo brata sprovodimo
za n se Bogu pomolimo
Primi Bože nebeska vrata
dušu ovoga našega brata, itd. Ukupno 36 stihova.*

List 4

*Sekvencija treća
Nut mislimo bračo ča smo
razmislimo zemla da smo
Tere slava tvoga tila
hoće biti zemla gnila, itd. Ukupno 80 stihova.*

List 6

*Sekvencija četvrta
Nut pomisli o človiče
da smrt roka ne odmiče
Služi Bogu dokle živeš
na Sudni dan da ne zgineš, itd. Ukupno 72 stiha.*

List 7b

*Sekvencija peta
Bračo v mladost ne ufajite
na smrt vašu pomišljajte
Moju mladost vi vidite*

za me Boga pomolite, itd. Ukupno 46 stihova.
List 9

Sekvencija šesta
Plaćmo srce(m) i očima
zanosi nas smrtna pina
Paki tamo svi jidemo
mi nevolni gdi pridemo, itd. Ukupno 46 stihova.

List 10
Sekvencija sedma
Nut poslušaji Božji puče
i postojite sada muče

Od žalosti utišajite
Božje riči poslušajite, itd. Ukupno 84 stiha.

List 12b
Sekvencija osma
Draga braćo i sestrice

sa mnom gorke procvilite
Braca mi mrtva gledajuć
nega dragih žalujuć, itd. Ukupno 70 stihova.

Sekvencijama ne manjka teksta, iako je istrgnut jedan list između listova 12. i 13.

Na listu 15 — 17 su neki obrasci pogrebnog obreda pisani starijim jezikom i dosta nekorektno tradirani.

Na listu 18b je tekst po sredini strane: *Blagoslov u Veliku sobotu nad vodom ispisah ja pop Anton Vodopija parok od Sali na 6 zuna 1710.*

Na listu 19 — 19b je devet versova i zaziv koji stoji na početku i ponavlja se iza svakog versa.

Na listu 23 — 26. *Pesan : od : sedan : žalosti Divice : na dan . neje blagdana ki dohodi u vike u petak prid Velekin Petkon /Kanta se : prid : s : Sakramentom, klečeći / razborito.* Slijedi pjesma koje početak glasi:

*Staše prid križ : mati cvilna
tužna bolna : jadona bidna
kad višaše : neje sinak,* itd.

To je prijevod pjesme »Stabat mater«. Ima ukupno 20 strofa. Zatim slijede rezponzoriji i molitva.

Na listu 27. U kićenom okviru je napisano: *Jenar, zujn i semtembar,* a ispod je pjesma:

*O jaziče spivaj virno
Od slavnoga Tila otajnost
i od vjerne prizamierno*

*karvi izlitje upiej hajnost
ko(j)u proli od naroda
krajl za cinu ljudska roda,* itd.

To je poznata euharistijska pjesma »Pange lingua«.

U sveščiću su i dva zapisa. Jedan na listu 22b i za nas nije od važnosti, a drugi na zadnjem listu izvana, pisan naopako i od nevjeste ruke. Među tim šaranjima slova može se pročitati i ovaj tekst: *Ovo je libar men(e) Vida Grbina i(z) Sali igusta me so spl(?)*. Iz ovoga saznajemo da je sveščić došao u ruke đaka Vida Grbina, koji je god. 1769 — 1770. bio župnik u Žmanu. Još jedan zapis je na tom zadnjem listu, ali latinicom: *Sali Petešić 3/12 66*, koji je upisao don Ivan Brčić kada je dobio tu knjižicu od tadašnjega saljskoga bogoslova, Bože Petešića. Ostavština Brčićeva otkupljena je za Akademiju god. 1894, pa je tako i ta knjižica došla u Arhiv JAZU.

10. MRTVAČKE SEKVENCIJE, G. 1729. (Arhiv JAZU, IV a 75 (IV a 66))

Sveščić ima 10 listova veličine 19,7x15 cm. Nema korica. Od desetoga lista ostao je samo manji dio pri dnu. Naknadno su listovi označeni arapskim brojkama. Na prednjoj strani prvoga lista je naljepnica s oznakom IV a 75.

Sveščić je ispisan kurzivnom glagoljicom, koja se dobro čita, ali je neuredna i pisana ukoso od jedne, nepoznate ruke. Pisar stavlja dvotočku gotovo iza svake riječi. Prema bilješci na drugoj strani 9. lista u kojoj se navodi god. 1729. može se približno odrediti vrijeme nastanka rukopisa. Jezik pjesama je čakavski dijalekt.

Sadržaj sveščića je 6 mrtvačkih sekvencija (pjesama), koje su gotovo identične s onim sekvencijama u Molitvenom zborniku (IV a 79), a koje je tamo pisao pop Anton Vodopija »parok« od Sali god. 1710. Te »škvencije« se samo ne slažu po broju, jer ih je tamo osam, a u ovom sveščiću šest, tamo treća sekvencija ovdje je prva i tako redom do osme odnosno šeste u ovom rukopisu. Zbog te identičnosti neću ih ovdje navoditi.

Na listu 9b je zapis od iste ruke: *1729 / Kada . biše : glad : veliki : po svoj zemli kršćanskoj : a u Turskoj : zemli : bilo e obilno.*

Stefanić navodi da će ova zbirčica mrtvačkih sekvencija biti u užoj vezi s tekstom u rukopisu IV a 79 i možda također iz Sali. Ne zna se kako i kada je dospjela u Arhiv JAZU, možda ipak s Brčićevom ostavštinom.

11. PRIRUČNIK MORALNE TEOLOGIJE, DRUGA POL. XVIII. ST.
(Arhiv JAZU, IV a 81 (IV a 122))

Knjižica se sastoji od 44 lista veličine 19,7x14,2 cm. Ima korice od mekanoga kartona. Manjkaju 4 lista koja su vjerojatno bila čista i to jedan između lista 43. i 44. i tri na kraju. Knjižica ima označene stranice glagoljicom od 1. do 90, a nestali listovi imali su stranice 87. i 88. i od 91. dalje. Sačuvane listove netko je označio u novije vrijeme arapskim brojkama od 1. do 44, pa ćemo se u opisu služiti tim oznakama. U knjižici su ostali neispisani listovi 19b, 24, 33 — 36b i 42b — 43b. Na nekim listovima ima nalijepljenih krpica od papira, koje je sam pisar naljepio i na njima pisao novi tekst.

Knjižicu su pisale tri ruke. Prva ruka piše na listovima 1 — 2b glagoljskim slovima sličnim slovima tiskanih knjiga. Druga ruka piše na listovima 3 — 22b i 25 — 42 dosta ukusnim kurzivom, a treća na listovima 13, 22b — 24 i 44b, ali piše lošije od druge ruke. U ovoj trećoj ruci prepoznao sam ruku don Šime Rakara iz Sali.

Jezik rukopisa je pretežno štokavsko-ikavski.

Sadržaj knjižice su pabirci iz moralne teologije, i to iz teme o deset zapovijedi Božjih, ispovijedi, ženidbi i misi. To pabirčenje je iz knjige Antuna Kadčića, Bogoslovje dilloredno, Bologna 1729, a možda i iz drugih priručnika (Štefanić).

Na listu 1 — 2b je *Istumačenje sverhu deset zapovidi Božjih potrebn(o) ... to ne samo ispovednikom da još navlastito župniku*. Po redu se navode zapovijedi i tumači kako se može protiv svake sagriješiti na četiri načina. Deveta i deseta zapovijed nisu protumačene, iako je još ostalo čistoga papira na listu 2b.

Na listu 3 — 6b govori se u obliku pitanja i odgovora o zapovjedima, prvoj i sedmoj. Naslovi su: *Bogoštovlje, Sverhu sedme zapo(vi)di*.

Na listu 6b — 24 su poglavlja o ispovijedi također u obliku pitanja i odgovora s naslovima: *Od s(k)rušenja, Od broja i versta od grihov, Od okolostancov, Materija od ispovidi, O(d) prigođe, Pečat u kratko, Od napastovana na ispovidi, Od posta, Od pcosti i zakletve i Od prokletstvo*.

Na listu 25 — 32b je poglavlje o ženidbi i bračnim pitanjima, koje počinje ženidbenim zaprekama: *Od zaprikah*.

Na listu 44b je *Blagoslov u Veliku sobotu sverhu vode*. To je identičan tekst s onim u Molitvenom zborniku, IV a 79.

U knjižici su i tri zapisa latinicom. Na listu 36b napisano je nekoliko imena. Na listu 44 je *Nota od vina koja duxim, ali bez*

datuma. Slijedi 19 imena dužnika, i to Ante Armanini, Frane Dvorniča, Bare Šimoncin, itd. To su bez sumnje imena Saljana koji su živjeli u drugoj polovici XVIII. i početkom XIX st. Prema tim imenima, a također i prema *Blagoslovu vode na Veliku sobotu*, koji je identičan s onim blagoslovom u Molitvenom zborniku, a ispisao ga je pop Anton Vodopija, Štefanić zaključuje da je rukopis pisan u Salima, premda je na drugoj strani prednje korice zapis Ivana Brčića latinicom: *Od Paroka od Arbanasah kupih god. 848*. Štefanić je dobro zaključio, a ja sam u trećoj ruci koja je pisala ovu knjižicu prepoznao ruku don Šime Rakara iz Sali uspoređujući je s rukopisom u Libru škole miloserja, a latinički tekst na listu 36b i 44 s tekstom diobenih pisama braće Rakar iz god. 1798. i 1808, koja mi je dao na uvid Ivo Beverin. Don Šime Rakar je bio župnik u Arbanasima oko god. 1820, pa je s njim vjerojatno ova knjižica prešla iz Sali u Arbanase, a odatle kupnjom u Ivana Brčića, zatim njegovom ostavštinom u Arhiv JAZU.

12. ZAKLETVE PROTIV ŠTETOČINA I ZLA OBLAKA, G. 1703.

(Arhiv JAZU, IV a 128)

Sveščić ima 14 listova veličine 19,4x15,4 cm, i bez korica je. Po visini je nešto skraćen odnosno presječen po gornjem rubu, pa su tako stradali i neki naslovi. Listovi su označeni u novije vrijeme arapskim brojkama. Ispisani su listovi 1 — 12a i 13, a prazni su 12b i 13b — 14b.

Pismo sveščića je kurzivna glagoljica lijepo pisana, a pisao ju je pop Ivan Rudić iz Sali, kako je to sam zapisao na listu 12a. Na listu 13 je zapis od druge ruke lošijega rukopisa. Jezik je čakavsko narječje ikavskoga izgovora.

Sadržaj su sveščića zakletve (egzorizmi) i molitve protiv štetočina i zla oblaka (grada, krupe).

Na listu 1 — 8 početak glasi: *Ovo su versi od husov, zavijač, i gusinic, i oda svega ča čini zlo žitku čovičanskomu*.

Cedula parva.

+ *Da uskarsnet Bog, i razidut se svi Neprijatelli Nnega, i da bižet ot lica Nnega svi Nenavideći Nnega tako da Pobignut svi husi i zavijače, i čarvi, i gusinic, i žuželice, miši, skorovaže, i svako zlo is tarsja ovoga, iz nniv ovih + U jime Oca, + Sina + i Duha S(ve)toga + amen*.

Zatim slijedi druga, treća i četvrta »čedula«, a onda razni oblici zakletava i molitava protiv tih štetočina. To završava uputom na listu 8 koja glasi: *A sada klasti valla ove čedule u četiri tarsti*

i zalipi voskom i stavi na četiri kraji, intrade, i zakopaj duboko u zemlju, ali u stinu.

Na listu 8b — 12: *Zakletve kuntra zalomu oblaku.*

+ U jime + Oca + i Sina + i Duha S(ve)toga + amen.

Zaklinam te oblače zali, i grade ki si u oblaku + u jime Oca + i Sina + i Duha S(ve)ta + amen, i da ne pristupite glasa moga i da ne pustite zaloga dažja ali grada koji je u oblaku, na polla naša i na vinogradi naši, itd. Slijedi više raznih zaklinjanja i molitava.

Na listu 12 je zadnja molitva: *Blagosl(o)vi gos(podi)ne Isu krste oblak ovi ki vidim prida vnom i nada mnom, i okolo mene, kako blagosl(ovil) jesi riku Jordansku u kojoj se karstiti obral jesi, da ne izajde iz oblaka ovoga nijedna smetnja dijavlov nenasičenih, + u jime Oca, itd.*

Pri dnu te strane je zanimljiv svršetak koji glasi:

Versi ispisani i zakletve od zalih zviri, i od grada zale vode po menj popu Jivanu Rudića od Sali, učeniku i slugi, moga, Isu krsta lita, Isusova 1703 na 26 misecca aprila.

Na listu 13 je zapis pisan od druge ruke koji glasi: *Jure Sorotković od cirikve (!) i (o)d svega komuna ča plati Jure za dug lbrav — 32/ pinez 1r — 9 s 15/ Maršiću 1r. 18.*

Nije poznato kojim putem je svešćić dospio u Arhiv JAZU.

Cjelokupan tekst ovih zakletava objavio je Rudolf Strohal u Akademijinu Zborniku za narodni život i običaje, knjiga XV, str. 132 — 140.

DODATAK

U ovom radu sam donio i obradio glagoljske natpise i rukopisne knjige koje su vezane za crkvu sv. Marije i vjerski život saljske župe koliko je to bilo potrebno za ovu ediciju. Među te knjige spadaju i glagoljske matice krštenih, vjenčanih, krizmanih, mrtvih i libri od broja duš, koje su bile vlasništvo župe sv. Marije i koje su vodili njezini župnici i kapelani. Te matice su od god. 1949. pohranjene u Historijskom arhivu u Zadru. Za ovu priliku ću ih samo nabrojiti, jer za obradu nedostaju i prostor i vrijeme:

Matica krštenih, knj. I, od 3. 5. 1613. do 24. 8. 1650, ima 150 str.

Matica krštenih, knj. II, od 1. 1. 1651. do 2. 12. 1673, ima 100 str.

Matica krštenih, knj. III, od 2. 1. 1674. do 19. 8. 1827, ima 424 str.

Matica vjenčanih, knj. I, od 15. 8. 1613. do 6. 5. 1650, ima 94 str.

Matica vjenčanih, knj. II, od 6. 11. 1650. do 11. 11. 1694, ima 100 str.

Matica vjenčanih, knj. III, od 20. 5. 1695. do 21. 2. 1830, ima 156 str.

Matica krizmanih, knj. I, od 1. 7. 1618. do 20. 7. 1638, ima 62 str.

Matica krizmanih, knj. II, od 6. 9. 1651. do 13. 5. 1687, ima 90 str.

Matica krizmanih, knj. III, od 12. 6. 1698. do 9. 10. 1844, ima 156 str.

Matica mrtvih, knj. I, od 2. 6. 1613. do 16. 11. 1649, ima 58 str.

Matica mrtvih, knj. II, od 30. 6. 1650. do 24. 4. 1696, ima 84 str.

Matica mrtvih, knj. III, od 10. 10. 1696. do 14. 3. 1830, ima 192 str.

Libar od broja duš, knj. I, od 6. 5. 1661. do 12. 4. 1681, ima 180 str.

Libar od broja duš, knj. II, od 26. 5. 1695. do 31. 12. 1830, ima 268 str.

Osim do sada spomenutih glagoljskih natpisa i rukopisnih knjiga još ima saljskih rukopisa, oporuka, ugovora, proglosa, diobenih ugovora i sl. koji nisu crkvenoga i vjerskoga obilježja, a vrijedna su naša kulturna baština. O tome će biti govora drugom prilikom.

Nedo Grbin